

(vagy „főlk-tudomány“-nak), hanem módszeres vizsgálati szempontnak fogja tekinteni és értékesíteni.

Kelemen József.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Bicske.

A helynévkutatás terén kiváló nyelvészeink érdeme folytán már ott tartunk, hogy sok helységnek a neve van tisztázva, honnan vette a helység eredetét, hogy pl. személynévből lett-e helynév, vagy megfordítva, a helynév adott-e a birtokosának vagy általában valamely személynek nevet. VIRÁGH RÓZSA A magyar helységnevek eredete — A magyar helynévkutatás eredményei — Szeged 1931. című munkájában összegyűjti a helynévkutatás eddigi eredményeit. A címűl írt helynévről ezt írja: „*Bicske*- (Tápió-) k. Pest vm. < Bicske szn. *Karácsonyi*: A m. nemz. a XIV. sz. köz. I, 242“. KARÁCSONYI JÁNOS idézett munkájában azt írja, hogy „névadó őstől vette nevét *Bicske* helység“. Ezt éppen el lehet hinni, ha megnyugszunk ennyiben. Azonban, ha tovább bolygatjuk VIRÁGH forrásmunkáit, kénytelenek vagyunk gyanakodni *Bicske* helynév eredetét illetőleg. CSÁNKI-ban¹ ennyit olvasunk: „1275: villa *Bikchey*“. Most azt kell eldöntenünk, hogy melyik a korábbi: a személynév-e vagy a helynév.

Az EtSz. *Bicske* helynévről nem szól semmit, sem a pest-megyei *Tápióbicskéről*, sem a fejérmegyei *Bicskéről*. De a *bükk* címszó származékai között ott találjuk a következő helyneveket: *Bükkös*, *Bikés*, *Bikésd*, *Bikécsd*, *Bikös*, *Bükösd*. Továbbá így ír: — „Valószínű, hogy a *Bik(k)* ~ *Bük(k)* hegy- és helységnevek... a *bik(k)* ~ *bük(k)* köznévből valók; megjegyzendő azonban, hogy van *Bük* szn. is“. Egy régibb *Helységnévtárba* (1907) nézve, a *bük(k)* köznévből valami 40 helységnevet találtam. Ezek a helységnevek újabb keletűek, abból az időből, amikor a *bük(k)* a *bik(k)*-el szemben általánosabb használatúvá vált. Az EtSz. OklSz. NySz. alapján tudjuk, hogy a *bükk*-nek az Árpádkorban *bik* alakja volt, csak elvélve akadunk egy-két *bük* alakra. A *bük(k)* alakból jóval kevesebb helységnevet találunk, de azért van a nevezett *Helységnévtárban* is vagy 10 helynév Hont, Nógrád, Gömör, Borsod megyékben. Ezek a helységnevek is újabb eredetűek lehetnek a nyelvjárási *bik(k)* alakból.

¹ Magyarország. tört. földr. a Hunyadiak korában. I. köt. 25. l.

A régi helynevek képzésében nagy szerepük volt a kicsinyítőképzőknek. A nagyon gyakori *-d* kicsinyítőképző mellett a *-csa*, *-cse* kics. képző is játszott némi szerepet. Pl. *Bakcsa* > *Bacska*, *Barakcsa* > *Baracska*, *Derekcse* > *Derecske*, *Kékcse*. ~ *Kékcse* > *Kécske*, *Mikcsé* > *Micske*, *Ujlakcsa* > *Ujlacska*. Ezek közé szépen bele illik a mi helynevünk is: *Bikcse* > *Bicske*. A korábbi alakját meg sem kell csillagozni, mert ilyen alakban megtaláljuk CSÁNKI-ban: villa *Bikchey*. A felsorolt helyneveket HORGER A *kcs* > *csk* helycseréhez c. cikkéből vettem (MNY. XXIV:271.). A cikk számos példát közöl a nevezett helycserére, mely támogatásomra szolgált, egyúttal én is bővítettem az érdekes helycserét egy adattal.²

A felsorolt példák nyomán igazoltnak látszik az a feltevésünk, hogy *Bicske* < *Bikcse* helységnevünk besorozható az EtSz. azon helynevei közé, melyeket a *bükk* szó származékainak tart.

Mármost az a kérdés, hogyan viszonylanak egymáshoz a *bükk(k)* ~ *bik(k)* köznévből származott helynevek a *Bükk* (EtSz.) személynévhez és *Bicskei* családnévhez. Az EtSz. a *Bik(k)* ~ *Bükk(k)* hegy- és helységneveket a *bik(k)* ~ *bükk(k)* köznévből valónak tartja, ámbar megjegyzi, hogy van *Bükk* személynév is. Tehát a helységneveknek *Bükk* személynévből való származtatását elejthetjük a *bik(k)* ~ *bükk(k)* közszó javára.

Eleink a helyneveket szerették ellátni kicsinyítőképzővel. Ilyen gyakori kics. képző volt a *-d*: pl. *Kövesd*, *Erdőd*, *Disznód*, *Mogyoród*. Az *-s* képző már ritkábban fordul elő, s legtöbbször éppen a *-d* kics. képző társaságában: pl. *Szentus* szn. > *Szentés* hn. *Bikés* ~ *Bükös*; *Bikésd* ~ *Bükösd*, *Bikécsd*, *Kövesd*. A *-cs* kics. képző helységnevekben ritkábban található: pl. *Kécske* < *Kékcse*, *Derecske* (l. föntebb). Tehát éppen olyan képzés, mint a R. nyelvben *gyermekcse* > *gyermecske*, vagy nyelvjárási (*patak*: *patakcsa* > *patacska*. A két mássalhangzó metatesist szenvedett talán a *-cska*, *-cske* képzőbokr hatására.

Igy mostmár véglegesen tisztáztuk *Bicske* hn. származását: a *bik* köznév *-cse* képzős származéka; a szótó *-k*-ja és a képző *-cs*-je helyet cserélve kapta a mai alakját.

Személynevekhez, helységnevekhez hozzájárulhat az *-i* melléknévképző, és hozzátartozást fejez ki. *Szele* hn.-ből *szelei*

² Ezt a cikket évekkal ezelőtt írtam. Most Sátoraljaújhely nyelvjárásával foglalkozva tudok még ilyen példát említeni. Azt nem tudom, hogy *Horger*-nak i. cikkében előfordulnak-e, mert sajnos nem áll módomban utánanézni. A *patak* szót kics. képzővel így mondják: *patakcsa* ~ *patakcsa*. Érdekes hangalakjáért megemlítem még, hogy e városnak egyik magaslati részét *Hécské*-nek nevezik. Valószínűleg ilyen hangcserével jött létre *Szilacska* szántóföldnév is.

(ember); *Szeged* hn.-ből *szegedi* (paprika) és *Szegedi* csn. *Kőrös* hn.-ből *kőrösi* (uborka) és *Kőrösi* csn. Éppen így volt először *Bicske* hn., *bicskei* (ember) és *Bicskei* csn. Mivel ezideig hitelesen még nem tudunk kimutatni *Bicske* nemzetséget, így kénytelenek vagyunk elfogadni a fentebbi származtatást.

Még hátra van annak a kimutatása, hogy meg van-e a helységnek a természeti adottsága, vagyis azon a vidéken megterem-e a bükk vagy sem. Mert egy homoksivatagon, vagy szikes vidéken nagyon mérésznek nyilvánulna fentebbi fejletésünk.³

Erre nézve fölvilágosítást kapunk RAPAICS RAYMUND Magyarország életföldrajzi térképe (F. és E. VII. 93–99. l.) c. cikkének térképmellékletéből. A térkép szerint *Bicske* kb. a bükk erdők öve és kevert lomberdők öve határán fekszik a Tápíó folyó partján. Innen a mai neve: *Tápíóbicske*. A fejérmegyei *Bicske* a térkép szerint szintén a bükk erdők övében fekszik. A kérdést nem lehet avval elütni, hogy a térkép csak most készült néhány esztendeje, s a *Bicske* helység nevét pedig az Árpád-korból hámoztuk elő. Ha most ezen vidékeknek a bükk a jellemző növényzete, régen is az volt, mert az erdőségek a helység keletkezésének idejéhez viszonyítva csak megfogyatkoztak. S ha most *Bicske* környékén nem is találunk hatalmas bükk erdőségeket, abból még nem következik, hogy az Árpád-korban nem volt; amint ma Cegléden sem találunk füzeseket, pedig ez a vidékre jellemző volt, mert a város éppen a 'fűzfa' jelentésű *cégle* ~ *cigle* szótól vette nevét.

*

Ezért a mérész kijelentésért meg is neheztelhet rám a bicskei *Bicskey* család (Tápíószele). A Magy. Városok Monográfiájának kiadója üzleti érdekből a kötetek végére személyi adattárt csatol. A nevezett kiadvány X. köt. 450. l. ezt olvasuk: a nevezett család: ... „az Árpád fejedelemmel bevonuló Bicske nemzetségből származik. Nemességüket II. Lajos király 1520-ban erősítette meg“. Hiába három század még abban az időben is hosszú idő volt. Arra is, hogy feljegyzések híján feledésbe menjen azon nemzetségek neve, amelyek Árpád apánkkal jöttek e hazába, s viszont háromszáz esztendő alatt sok addig névtelen nemzetség küzdötte föl magát érdemeinél fogva, hogy kitüntesse magát annyira, hogy neve föntmaradjon. Így a hiteles adatokat nélkülöző korban legjobb a nyelvtörténet mankójára támaszkodnunk, hogy a régi idők úttalan útjain el ne botoljunk. — A személyi adattárban még a *Kernács* család

³ A természeti adottsággal járó helynevekre nézve v. ö. MNy. IV:69.

tartja magát „ősi“, mondhatni a város megalakulása korabeli bennszülött családnak. Pedig a monográfia történeti része másról győz meg bennünket, mindenestre helyesen.

Túri Károly.

Libicke és palóka.

Mindakettő duna—tiszaközi pásztorszó. Így hívják a szopós vagy rügött borjú orrába akasztott, tenyér nagyságú deszkát vagy *lapickát, lapkót*, hogy szopni ne tudjon, de azért legelhesen vagy abrakolhasson. (Képét l.: *Ecsedi I.*, A Hortobágy puszta élete, Debrecen 1914, című könyvében). Lapicka helyett szöges, tüskés örvet is kötnek a borjú orrára, amit szintén mondanak palókanak, de mégis inkább *kantár*-nak, *tasak*-nak. (*NyF.* 38:31, Győr m.)

Az elsőről azt írja *Herman Ottó*, hogy nevét a *libickölni* (= *fityegni*) szótól kapta. (*Magy. pászt. nyelvk.*). Ha a *lib* tőből származó s a *MTsz*-ban felsorolt, lebegést, billegést, hintázást, sántítást jelentő, ritka gazdag szócsaládot áttekintjük, azt a tárgyilag is indokoltnak mondható magyarázatot nyugodtan elfogadhatjuk, mert a *libicke* csakugyan *libeg*, *libickel* az állat orrán. Nagyon talál a borjúlibicke e szemléletes nevéhez, hogy a barázdabillegetőt is hívják *libické*-nek, vagyis libickelő madárnak, amint a csúszkáló harkályt hívják *csuszká*-nak, hasonló módon a *csuszkál* igéből elvonva.

Ilyen képzésű tárgyszavunk sok van, teszem azt *fityenke* (= sallang), *mericske* (= merőke-pohár), *pilincke* (= ütőfácska), a *fityenkél*, *mericskél*, *pilincskél* igéből. A *pilincské*-nek *pilinc* (sőt *pilinc*, *pinc*) alakja is van. Ugyanígy a *libické*-nek is *libick* (*MTsz.* és *Herman i. m.*: 'libick-deszka'), sőt lehet, hogy *libic* alakja is lappang.

A *palóka* megnevezés is egyszerű. A halászat mesterszavai között ismeretes a *palóka* (alakv.: *paróka*, *panóka*, *pallóka*) az a kéregből, kóróból, gyékényből vagy tenyérnyi fadarabból való *úszóka*, *úszófa*, *póta* vagy *tutaj* (sok helyen így hívják a palókat), amit a horoginra kötnek, vagy a hálózatok fölére húznak, hogy azok úszva-lebegve járjanak a vizen. (Képüket l.: *Herman O.* *MHK* és *Ecsedi I.* *Népies halászat a Közép-Tiszán stb.* Debrecen 1934). Aligha kétséges, hogy ez a halászati mesterszó vitetett át az állattartás műszavai közé. Mintha támogatná ezt az is, hogy Erdélyben *kereksíp*-nek mondják a borjú orrára kötött szeges bőrt, vagyis az alföldi palókat, ami